

Сіль землі. Федір Панасенко

Лариса Іванишина

Актор театру і кіно Федір Панасенко.

«Як приємно, що Федора Лукича не забули! Він дуже колоритний актор, такий мужик, сіль землі, роботяга. В житті надзвичайно скромна і добра людина. Він був другом нашої родини. Художника Мосягіна А. А. (мого дідуса) називав «батьком». Його герої такі справжні, не фальшиві, такі, що запам'ятовуються. Із задоволенням переглядаю фільми з його участю». (Катерина Мосягіна. Суми).

Цей теплий відгук, зафіксований не так давно в нетрях інтернету, може бути епіграфом до портрета цього актора. Сьогодні багато шанувальників українського кіно це ім'я забули, а молодь його й не знала. А він був помітною постаттю. З'явився на кіноекрані в середині 1960-х і для багатьох режисерів став незамінним – нехай і не в головних ролях. Тому що був справжнім – і актором, і українцем.

Федір Лукич Панасенко (6.02.1926 – 29.05.2002) був учасником німецько-радянської війни. На фронтах під час коротких перепочинків між боями не раз пригадував матір, батька, рідне село Хоружівку на Сумщині. Як усі справжні фронтовики, він неохоче розповідав про ті юнацькі «сентименти», про бойові діла – теж. І все-таки журналістка дізналась, що «хлопчиком він бігав до сільського клубу і, затамувавши подих, стежив за кожним рухом акторів – учасників драмгуртка. Та любов і привела його до театрального інституту»¹.

З 1957 року, після закінчення КДІТМ ім. І. Карпенка-Карого, й до кінця життя працював у Сумському обласному театрі ім. М. Щепкіна. Актори прив'язані однаково і до театру, і до кіно, але люблять театр більше. За можливість стабільної роботи, за відчуття контакту з глядачами. Але слідів від театральних робіт залишається мало: прізвисьце в афішах і програмках, рецензії на сторінках газет... Кіно ж робить відомим, закарбовує актора на кіноплівці.

На щастя театральних акторів, з кінця 1950-х кіновиробництво в Україні бурхливо розвивається, і режисерські та акторські кадри кіно черпає з театрів, причому не тільки київських. Що значною мірою сформувало його характер – у своїй значній частині воно стає національним. У 1960-х дебютував у кіно і сорокарічний Федір Панасенко. А запросив його на зйомки в 1966 році режисер Анатолій Буковський, з яким вони разом навчалися театального ремесла. Буковський, за спиною якого вже було два фільми, узявся за «Бур'ян» Андрія Головка. Цей пропагандистський твір, спрямований проти селян-господарів, яких у 1925 році влада назвала куркулями й експлуататорами, вивчали в школі. Твір показував ту добу як похмуру. Головну

роль – колишнього бійця Червоної армії, комуніста Давида Мотузку – зіграв Іван Миколайчук, котрий зі своїм інтелігентним обличчям мало підходив для цього персонажа. Режисер ретельно відтворював життя села Обухівки на Полтавщині. Спроби чесного Давида домогтися справедливості в селі, де голова сільради Матюха зі своїми поплічниками-багатіями зневажає права селян і все робить на власну користь, не приносять результату. Навпаки, Давид ризикує життям. Поки Мотузка проходить шлях мученика, йому випадає пережити ще один конфлікт – і не з класовими ворогами, а з односельцем Тихоном Кожушним. Напередодні ввечері Давид привів до його двору коня, але Тихонова дружина затримала його, повідомивши, що чоловік повернеться аж завтра, і поскаржилась, що в хаті їхній, як у труні, не чути дитячих голосів. Давид поспівчував Марії, але відсторонено, і пішов. Проте Давидові вороги скористалися моментом і зав'язали двері знадвору. Тож Давид повернувся додому вранці, про що заговорило село і відразу дізнався Тихін. Марія ж не захотіла чоловікові нічого пояснювати, покинула свою хату. А коли Тихін прийшов до Давида, той, не вдаючись у з'ясування стосунків, назвав його дурнем, не звертаючи уваги на його стан. І тільки коли в Давида полетіла сокира, влучивши поряд у двері, він з тою сокирою підійшов до Тихона і мовив гнівно: «Рубай! От куркулі зрадять», – і додав: – нічого в нас з Марією не було». Тихона зіграв Федір Панасенко: всю глибину ображеного чоловіка, все нервово напруження актор передав без особливої афектації, правдиво.

Це не було розважальне кіно, навпаки, натуральне середовище, справжні селяни – все наближало картину до відповідної епохи. Панасенко органічно вписався в цей український неореалістичний фільм, що свідчило про його талант легко надавати переконливості персонажам віддаленого історичного часу. І його запрошують грати стражденного українського селянина. Зокрема, фільм-альманах «До світла!» за оповіданнями Івана Франка, в основу якого лягли «До світла!», «Муляр» і «Панталаха». Головну роль у новелі «Муляр» (автор сценарію Євген Онопрієнко, режисер Василь Лапокниш) зіграв Федір Панасенко. Передавати біль і страждання свого героя, – завдання не з легких, однак акторові це вдалося. Журнал «Новини кіноекрану» відзначив його роботу: «Артист Ф. Панасенко (Муляр), який виконує роль Миколи Прача, багато уваги приділяє внутрішньому стану свого героя. Особливо вдалася йому

¹ Корецька В. Федір Панасенко // Новини кіноекрану. – 1975. – № 5. – С. 10.

Федір Панасенко у фільмі «Комісари».
Режисер Микола Мащенко. Кіностудія ім. О. Довженка, 1970.

сцена, коли Микола, вигнаний горем із села, зупиняється біля гірської річки Свічі, хоче втопитися, але думка про те, що діти залишаться сиротами, зупиняє його. Кадри повеніряння Миколи чудово зняв оператор Олександр Пищиков. Нескінченні паркани і високі мури, на які натикається Прач, виростають у фільмі до символу безнадії². Склалося так – і це закономірно, – що місією й провідною лінією Панасенка в кіно став образ жертвовної людини, готової стояти до кінця за справедливість, безстрашно викриваючи неправду. Близькою до «Бур'яну» була стрічка Миколи Мащенко «Комісари» за твором Юрія Либединського – та сама епоха, тільки тут у центрі – не єдиний праведний комуніст, а груповий портрет тих, хто творив революцію, зі зброєю в руках відстоював її, але несприйняв як зраду її ідеалам. Серед цього колективного портрета був і комісар Герасименко – людина, яка поїхала будувати комуну в далеке село і загинула. Федір Панасенко втілював цей образ без зайвої патетики. Його відкрите, мужнє, пооране зморшками обличчя відповідало концепції Миколи Мащенко, що найкращі з комісарів гинули, натомисть приходили ті, які або втратили високі ідеали, або їх і не мали. Фільм був гучним, його забороняли, змушували багато разів переробляти. За спогадами Мащенко, він спостерігав, «як партійні боси, дивлячись “Комісарів”, закривали від жаху очі»³. Вони сприймали його як ческий ревізіонізм. Іван Драч назвав стрічку принципово важливою для мистецтва України, бо вона довела, що Довженківська студія може гідно звучати на кону політичних кінобаталій. А для Федора Панасенка була чудова нагода працювати в колі таких прекрасних акторів, як Кость Степанков, Іван Миколайчук, Лариса Кадочникова, Леонід Бакштаєв. Панасенко знімався фактично без пауз: «Варчина земля», «Стара фортеця», «Як гартувалася сталь», «Захар Беркут», «Повість про жінку». За сім років – двадцять фільмів. За роль у стрічці «Як гартувалася сталь» Панасенка удостоїли премії Ленінського комсомолу. До цього чотирисе-

рійного фільму з «Комісарів» перекочував, крім нього, і Кость Степанков (Жухрай). Микола Мащенко, який був «акторським режисером», запрошував на ролі саме тих, у кого вірив і хто становив злагоджений акторський ансамбль. Звичайно, всю увагу на себе перебрав головний герой, але його середовище, люди, з якими Павка Корчагін спілкувався, були яскраві й багатогранні. Токарев (Федір Панасенко), якому випало керувати будівництвом Боярської вузькоколійки, на запитання Жухрая, чи стане сили збудувати її вчасно, говорить: «Знаєш, Федоре, якщо говорити взагалі, то побудувати неможливо, але не побудувати також неможливо. Якщо не перестріляють всіх, не передохнемо тут, виконаємо завдання партії. Тільки я знаю, що в таких собачих умовах вузькоколійку прокласти неможливо, але хлопці всі знають, що побудувати можна. І ми побудуємо». Відповідь Токарева не вичерпувалась словом «Єсть!», і в цій розважливій тираді – характер персонажа. Критика не оминула увагою його роль, назвавши образ Токарева глибоко людським, теплим і щирим.

Важливий, навіть вирішальний, момент виділив Леонід Осика для Федора Панасенка в епічній драмі «Захар Беркут». Його персонаж, покалічений у битвах Дмитро Вовк прийшов на віче тухольців, щоб свідчити проти боярина Тутара Вовка, який зрадив свою країну і перейшов на бік ворогів – монголо-татар. І скромний, мовчазний сільський гончар Семеренков у фільмі Леоніда Осики «Тривожний місяць вересень» – ще одне точне попадання в образ: Федір Панасенко зіграв батька Антоніни, коханої головного героя. У фільмі 1976 року правда з екрана світиться в найменших деталях. Фільм продовжив плідну й, до речі, мало досліджену традицію психологічного кіно: Леонід Осика вміло розпоряджався талантом українських акторів.

1973 року Панасенко співпрацює з Миколою Вінграновським у детективі «Тихі береги» за сценарієм Віктора Говяди (роль Омеляна), про успішне слідство, пов'язане з убивством інспектора рибнагляду. 1978 року актор зіграв Флегонта у стрічці Олександра Муратова «Любаша», де показано життя дітей-сиріт в тилу під час війни.

У 1980-му актор знову знімається в Анатолія Буковського: у фільмі «Візит у Ковалівку» зіграє мешканця Ковалівки Кузьму. Оскільки цей рік для режисера видався плідним, то Федір Панасенко знімається і в його двосерійній «Порі літніх гроз». Ще й встигне тоді ж зіграти Батуріна у фільмі молодого Станіслава Клименка «Дударики».

Більшість фільмів, в які вкладав частину свого серця Федір Панасенко, сьогодні не побачити, вони вже в минулому. Але є такі, що продовжують жити: час від часу на телеканалах виринає зворушлива «Любаша», а «Тихі береги» 2013 року показували в одному з київських кінотеатрів у рамках «Тижня фільмів Миколи Вінграновського». «Комісари» і «Захар Беркут» випущено на дисках. Обличчя актора, що світиться добротою, не зникає з екрана, і щоразу, коли дивишся «Комісарів», «Захара Беркута», «Тривожний місяць вересень» чи інші стрічки, воно постає промовистим знаком часу – того сприятливого часу, коли українське кіно переживало творче піднесення.

² Гайдукевич М. Із скарбниці Каменяра // Новини кіноекрану. – 1967. – № 6. – С. 3.

³ «О времени и о себе». Беседовала Валерия Чепурко // Микола Мащенко. Незабутні. Спогади, нариси, інтерв'ю. – Вінниця: Глобус-прес, 2016. – С. 328.